

УДК: 94:37.018.3:314.422.2-053.3(477.64-2)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.146.14>

І. Шугальова, канд. іст. наук, доц.
ORCID: 0000-0002-2397-0611

"Інститут дослідження Голодомору "Національного музею Голодомору-геноциду", Київ, Україна

РАДЯНСЬКІ ФАБРИКИ ЯНГОЛІВ: СИСТЕМА ПАТРОНАТІВ НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933

Досліджуються механізми організаційного становлення системи патрунування. Патронат означав систему піклування над дітьми з метою адаптації їх у суспільстві й організації їхньої праці. Патрунування дискредитувало себе після того, як комуністична влада припинила виплати родинам, що взяли дитину на патронат (за імперських часів виплачували по 3 крб на місяць). Утративши фінансові дотації від держави, прийомні батьки стали масово виганяти дітей на вулицю. У народі традицію патрунування називали "фабриками янголів".

Аналізуються причини актуалізації комуністичною владою практики патрунування, з'ясовуються види патронатів, аналізується ставлення дітей та патронів до такої системи виховання. Автори дослідили генезис патронатів, визначили особливості їхньої діяльності в роки штучного масового голоду 1921–1923 рр., їхню трансформацію в роки НЕПу та наприкінці 1920-х рр. Спеціальну увагу автори приділили характеристичі стану патронатів в роки Голодомору 1932–1933 рр. і перетворення їх на фабрики янголів. Автори приходять до висновку, що комуністична система виховання використовувала патронати з метою розвантаження притулків. Умови, в яких перебували діти, не пере-вірялися. Для селян, виснажених нормами хлібозаготівель, утримання патрунованої дитини було фізично неможливим. У результаті смертність дітей на патронатах була надзвичайно високою. Республіканські органи соціального виховання були обізнані щодо складної ситуації в практиці патрунування. У 1934 р. і 1936 р. на законодавчому рівні здійснювалися спроби вдосконалити становище патрунованих дітей. Проте опубліковані настанови залишилися у площині радянської законодавчої міфотворчості. На практиці радянські "фабрики янголів" так і не зазнали перетворень, у черговий раз руйнуючи комуністичний міф про щасливе радянське дитинство.

Ключові слова: система соціального виховання, патронат, діти, Голодомор, радянські міфи.

Постановка проблеми. Повсякденне життя дитини-сироти завжди є непростим у психологічному та емоційному плані. Діти, що в силу різних обставин втратили можливість батьківського піклування, традиційно потрапляли до закладів опіки. За часів Російської імперії це могли бути монастирі, а в ХХ ст. справу опіки над дітьми, що залишилися без батьківського піклування, перейняли сиротинці. На теренах України практикувалася система патрунування.

У радянській Україні систему патрунування неофіційно іменували "фабрикою янголів". Смертність дітей, переданих на патрунування, системно перевищувала середньостатистичні показники по Україні. У роки Голодомору 1932–1933, система патрунування використовувалася, як одна з найбільш затребуваних. Передача виснажених дітей до голодуючих сіл мала фатальні наслідки. Проте комуністична більшовицька влада наполегливо впроваджувала практику патрунування до кінця 1930-х рр. Причини збереження такої форми соціального виховання ми досліджуємо в даній статті.

Аналіз літератури та джерел роботи. В історіографії аналіз системи патрунування досліджено вкрай поверхово. Л. Бернштейн [7], А. Болл [5; 6], В. Гольдман [9] вивчали сутність патрунування в СРСР. Їхні праці нині наявні англійською мовою. На теренах України свою увагу механізмам патрунування приділяли дослідники, які працювали в системі соцвиху. Відзначимо роботи А. Окуньова [19, 28–31], В. Родмана [22]. Сучасні науковці приділяють увагу діяльності патронатів лише в загальному контексті предмету їхнього дослідження [26]. Ми аналізували систему патронату, досліджуючи діяльність органів державного піклування про дітей напередодні та в роки Голодомору 1932–1933 [34].

Наші умовиводи спираються на актові документи (зокрема, сімейний кодекс 1919 р., Постанови ВЦИК та РНК "Про порядок та умови передачі вихованців дитячих притулків до селянських родин для підготовки їх до сільськогосподарської праці" [18], "Про заходи з підготовки вихованців дитячих будинків до трудової загальнокорисної діяльності" [17], справочинні документи та усно історичні джерела. Ми не абсолютизуємо останній вид джерел, проте повноцінне розкриття теми можливо за умов максимального залучення інформативних можливостей потенційної джерельної бази. Ми вважаємо,

що реконструювати на мікрорівні діяльність того чи іншого закладу соцвиху (у нашому випадку – патронатів) спроможна лише людина, яка там виховувалася або працювала. Тому, усвідомлюючи й емоційність, і певний суб'єктивізм, ми все-таки включили до нашого дослідження усноісторичні джерела [27; 28; 29; 30; 31; 32]. До них належать спомини очевидців подій, а також фрагменти інтерв'ю, які здійснював Дж. Мейс, збираючи свідчення для Конгресу США. Хоч деякі свідки виявили бажання дати інтерв'ю анонімно, вони давали присягу та усвідомлювали, що подана ними інформація буде аналізуватися членами Комісії Конгресу США. Тому вважаємо, що навіть анонімні інтерв'юєри надавали достовірну інформацію (хоч і з певними емоційними оцінками) [23; 24; 25].

Постановка завдання. Дана стаття присвячена аналізу системи патрунування в радянській Україні в 1920–1930-х рр. Наша мета – продемонструвати ювенальну політику комуністичної влади, деміфологізувати стереотип про щасливе радянське дитинство та висвітлити злочинну байдужість радянських чиновників, які, заради збереження власного статусу в соціальній ієрархії, готові були відправляти бездоглядних дітей на вірну смерть. Завданнями статті є: по-перше, з'ясування причин повернення до системи соцвиху практики патрунування; по-друге, охарактеризувати різновиди патрунування; по-третє, проаналізувати соціально-побутові умови перебування дітей; і останнє – з'ясування особливостей діяльності патронатів у роки Голодомору 1932–1933.

Виклад основного матеріалу. Система патрунування була достатньо поширена в ХІХ – на початку ХХ ст. Родини, як правило, селянські, що брали на виховання до себе дітей-сиріт, отримували від держави грошову компенсацію, що стимулювало зростання інтересу селян до практики патрунування. Тоді патруновані діти часто використовувалися на польових роботах, харчування їм надавалося за залишковим принципом, що постійно призводило до фізичного виснаження та високої смертності дітей.

У сімейному кодексі, запровадженому більшовицькою владою в 1919 р., про патронат не згадувалося. Навпаки, таку систему виховання сиріт визнавали небажаною з огляду на той факт, що українське селянсь-

тво достатньо негативно ставилося до комуністичної влади, яка активно практикувала воєнно-комуністичні методи взаємовідносин із селянами. Звичайно, що це не оговорювалося публічно. Навпаки, представники комуністичної влади публічно заявляли, що відмовляються від патронату з огляду на небезпеку використання праці дітей їхніми патронами. Практика патрунування зберігалася, хоча й розглядалася як тимчасовий, вимушений захід.

Патрунування дискредитувало себе остаточно після того, як комуністична влада припинила виплати родинам, що взяли дитину на патронат (за імперських часів виплачували по 3 крб на місяць). Утративши фінансові дотації від держави, прийомні батьки стали масово виганяти дітей на вулицю. У народі традицію патрунування називали "фабриками янголів".

Повністю відмовитися від патронату виявилось неможливо, оскільки, по-перше, дитячі притулки, які існували на теренах України з імперських часів, закрилися, а їхні вихованці або переведені до інтернатів, або розбіглися, поповнивши лави безпритульних, по-друге, голод масовий та штучний 1921–1923 рр. змусив комуністичну владу згадати про практику патрунування та передавати на патронат голодуючих дітей, знімаючи з власних плечей тягар опіки над ними. Одна із перших керівниць закладів соцвиху О. Д. Калініна, характеризуючи систему патрунування, переконувала, що селяни, яким і власних дітей нічим було годувати, просто труїли патрунованих малят "немов мишенят". Лікарі також критикували систему патрунування, оскільки були переконані, що патруновані діти все одно залишаються знедоленими в психологічному плані. Родини-патрони надають перевагу вихованню власних дітей, а прийомні сироти часто залишаються без належної уваги та догляду.

Протягом 1921–1923 рр. в УСРР діяло близько 230 спеціалізованих будинків для дітей Поволжя і Півдня України (регіони, які виявилися охопленими голодом). У деяких місцевостях понад 80 % вихованців інтернатних закладів становили евакуйовані з районів, охоплених голодом. Інтернатів не вистачало. ВУЦВК спільно з Радою захисту дітей (РЗД) організували колективний патронат і розміщували дітей в родинах місцевого населення. Диткомісія розробила правила перебування дітей на патронаті. Згідно з ними кожна дитина перед передачею на патронат мала отримати одяг, білизну, рукавички, зимове та літнє взуття і пальто. Протягом року патрунованих дітей мали відвідувати інспектори Диткомісії та лікарі. Родині, що погоджувалася взяти дитину на патронат, відповідно до правил виплачувалися грошові відшкодування. На практиці на патронат передавали дітей у примусовому порядку (особливо, коли йшлося про евакуйованих з голодуючих районів), а родини, яким передавали дітей, ніяких компенсацій не отримували. Інспектори відвідували дітей вкрай рідко (це швидше виняткові випадки, аніж система). Щодо забезпечення дітей, яких передавали до родин одягом, взуттям та білизною, то це взагалі ніколи не реалізовувалося.

На липень 1922 р. робочі забезпечували 248 дитус-танов на 22,6 тис. чоловік. Наприкінці 1922 р. робітники великих підприємств стали об'єднуватися до так званих робітничих патронатів, метою яких стало надання допомоги голодуючим дітям. Вони мали створювати дитячі майданчики, організовувати лікування та харчування дітей тощо. Робітникам заявлялося, що вони мусять включитися до справи соціального виховання дітей. Для робітничих патронатів стало характерним колективне членство, коли весь особовий склад підприємства брав на патрунування соціально незахищених дітей.

Така гуртова робота мала й негативні наслідки: за наявності цілого штату робітників-патронів діти залишалися без нагляду та напризволяще (згадується відома приказка "Де багато няньок, там дитя – каліка"). Робочі патронати, зазвичай, піклувалися про підвідомчі заклади соцвиху. Проте з наростанням голоду робітники намагалися ухилитися від пожертв на патрунування, прагнучи насамперед підтримати власну родину. Згідно з документами дітей з робітничого патрунування передавали під юрисдикцію Диткомісії. Фактично – діти опинялися на вулиці, поповнюючи лави безпритульних, бродяг, малолітніх злодіїв і повій.

Альтернатива робітничим патронатам – селянські патронати. Дітей передавали до селянських виробничих об'єднань (ТСОЗів, колгоспів, артілей) на виховання та утримання. Селяни, обтяжені голодом і постійними вимогами комуністів збільшити норми хлібозаготівель, неохоче погоджувалися на патрунування. Існувала й психологічна складова: виховувати виснажених, часто хворих дітей, які озлоблені бездоглядністю та диктатом умов вулиці, річ у край не проста. З-поміж селян часто ширилися стереотипи щодо патрунованих дітей. Останніх сприймали як злодіїв і рецидивістів. Зможні селяни намагалися уникнути перспективи брати на патрунування. Крім того, фінансова підтримка від держави перетворилася на ефемерні обіцянки.

В умовах переходу до НЕПу фінансування дитус-танов було перекладено на місцевий бюджет, а це негативно позначилось на їхньому забезпеченні. Одноразово розширилася практика патронату: навесні 1923 р. під індивідуальним патронатом перебувало понад 35 тис. дітей.

Отже, незважаючи на критику з боку комуністичної влади, система патрунування набула достатнього поширення в УСРР. Дітей-сиріт, зусиллями чиновників із комісаріатів освіти і охорони здоров'я, передавали на утримання та виховання (часткове або повне) до окремих підприємств, військових частин, громадських організацій (колективний патронат) або сімей (індивідуальний патронат).

У радянській Україні протягом 1920-х рр. формувалася новий формат системи опіки над дітьми. Відповідно до комуністичної ідеології, піклування про знедолених дітей мала взяти на себе держава. Кодекс законів про шлюб та опікунство заборонив усиновлення та визначив пріоритетним соціальне виховання. Радянські псевдопедагоги 1920-х рр. взагалі переконували, що саме дитячі притулки є "найбільш повно висловленою формою соціалістичного виховання" [33, с. 755]. Адже ці заклади дозволяли цілодобово контролювати процес виховання. Припускалися навіть такі міркування, що дитпритулки мали б замінити родинне виховання. Проте педагоги-ідеологи з жалем констатували, що держава фінансово не спроможна розгорнути настільки потужну мережу дитзакладів і дитячим будинкам не судилося стати "основними вогнищами соціалістичного виховання" [33, с. 755]. Вони охопили лише частину соціально знедолених дітей.

Із 1927 р. система патрунування поновила свою роботу. Патронат в радянській Україні передбачав передачу вихованця притулку в сім'ю на "вигодовування" протягом певного часу. Наприклад, 16 із 35 дитячих притулків Харкова в 1924 р. перебували на патрунуванні, а ще 1049 маленьких харків'ян – круглих сиріт перебували на патрунуванні у 12 дитячих притулках-патронах. Паралельно змінювалися підходи до виховання дітей. Поновлювалися пріоритети родинного виховання. Крах ідеї про заміну родинного оточення на дитячі притулки ставав очевидним. Діти, які не мали

батьків, часто передавалися на патронати. Активно пропагувалося і всиновлення.

Як свідчать звіти інспекторів соцвиху, лише виняткові патронати працювали більш-менш стабільно. Наприклад, дитячий будинок № 2 м. Харкова, який розташовувався на вул. Чайковській і перебував на патруванні. Там налічувалось 58 дітей: 32 дівчинки та 26 хлопців і 10 осіб персоналу (завідувач, кухарка, двірник, пральниця, виховательки). Соціально-побутові умови притулку на патронаті стали тим винятковим прикладом, коли приміщення були просторими і світлими. Кожен вихованець мав власне ліжко та змінний комплект постільної білизни. Харчування було неякісним: м'ясо не давали тижнями, але для найбільш виснажених малият їжу готували на маслі. Притулок-патронат мав власне господарство, яке включало коня, дві корови, свиню та поросят. Працювала майстерня з виготовлення одягу (цим займалися старші дівчата). Був клуб, де зусиллями учнів проводилися вистави, драмгурток і музей, де зберігалися дитячі творчі роботи.

Відновлення і поширення системи патронату пояснювалося скороченням мережі дитячих будинків, жахливим станом їхнього матеріального забезпечення, нестачею державних коштів, масштабом безпритульності й неспроможністю держави власними силами розв'язати цю проблему. На відміну від опікунства, яке встановлювалося аж до повноліття, патронат був тимчасовою формою влаштування дітей-сиріт до родини для виховання і професійного навчання. Патрунування мало здійснюватися виключно на добровільних засадах і оформлятися спеціальним договором між місцевими органами влади та родиною, що брала дитину на виховання.

Права дитини, що потрапляла на патронат, передбачали, що її буде включено до списку утриманців, внесення до кооперативних книжок тощо.

Повсякдення дітей було суперечливим: спостерігалися байдужість вихователів, агресивність, бійки між вихованцями, навіть застосування силових методів виховання, а були й протилежні характеристики – дружба, взаємоповага, допомога.

Наприкінці 1920-х рр. стимулювався селянський родинний патронат. Дітей передавали до селянських родин. Від останніх вимагали забезпечення родинного ставлення до патрунованих малият, надання їм повноцінного харчування. Окремо оговорювалася заборона фізичного перенавантаження патрунованих дітей та обмежувалося їхнього використання на польових та інших роботах. При цьому механізм контролю за патрунованими дітьми не розроблявся. Відповідно, перевірити, наскільки шанобливо селяни ставилися до підопіканих – неможливо.

В Україні практика патрунування хоч і не набула популярності з-поміж селян, проте вона фактично нав'язувалася комуністичною владою. У РСФРР селян заохочували до патрунування шляхом надання їм пільг і права отримання на патруновану дитину земельного наділу. В Україні селян у директивному порядку зобов'язувати брати дітей на патронат, не зважаючи на економічні та психологічні можливості родини.

За даними ВЦІК на 1931 р. у 226 дитячих будинках УСРР перебувало 39 318 дітей, до кінця 1933 р. у 452 дитбудинках налічувалося 96 057 дітей, не враховуючи близько 96 тис дітей, які були в патронаті [16, с. 177].

Асоціальних елементів серед них було небагато. Більшість – діти селян, батьки яких загинули від голоду або були депортовані. Влада зробила сиротами майже півмільйона дітей.

Іноді діти, що потрапляли на патронат, були в ліпшому становищі, аніж вихованці дитячих притулків. До

патронату ходили й діти з так званих "повних родин" тобто ті, хто мав батьків. Але були й сироти – вони там жили та виховувалися. Удень на патронаті всі дітлахи перебували гуртом. Увечері, сироти залишалися під доглядом виховательки, а ті, хто з родин – поверталися додому. Вони отримували родинне виховання та й стан матеріального забезпечення був кращим. За споминами полтавчанки Ольги Писаревої (мешкала в с. Кривуші), щоранку матір давала їй та братові по дві скибочки хліба. Між ними прокладений шматочок сала. "Коли в школі я розгортала той хлібчик із сальцем, мене оточували діти з патронату (був такий сирітський заклад на території села, на зразок сучасного інтернату). Просили пожувати шкірочку хліба чи хоча б "посмоктати". Сама я того хліба ніколи не з'їдала – ділилася із сиротами" [10]. Проте задовільне становище патронатів було винятковим прецедентом. Під час Голодомору 1932–1933 рр. практика переведення дітей на патронат (індивідуальний – до селянських сімей, колективний – радгоспам і колгоспам) була антигуманною, а то і злочинною, бо призводила до неминучої смерті дітей в голодному селі [14, с. 11].

У 1932 р. держава розглядала патронат як спосіб розвантаження притулків (поряд із всиновленням). При цьому відділи охорони здоров'я зобов'язували притулки забезпечити дітей, які направлялися на патронат або на всиновлення всім необхідним (одяг, взуття тощо) та 40 руб грошей. Наш попередній аналіз діяльності дитячих притулків дає підстави стверджувати, що вони перебували в злиденному становищі. Зрозуміло, що такого характеру розпорядження виконати було неможливо. Дітей, якщо й передавали на патронат, то забезпечували лише їхнє перевезення [2, арк. 214].

Патронати створювалися прямо в хатах селян, яких розкуркулювали та засилали до Сибіру. Одна із вихованок такого закладу Кулина Гаврилівна Лобода, батьків якої розкуркулили, а її залишили в селі, згадувала: "Людей по Сибірам порозсилали, хати в них поодбирали, у тих хатах патронат зробили. Завідувала тим патронатом Ліза Андріївна. Така гарна жіночка. Вона ж нам як мати була. З патронату в школу ходили, на роботу. Нас там душ 15–20 було" [30, с. 183–187]. Незважаючи на те, що сама оповідачка Кулина Гаврилівна зуміла врятуватися, вона зауважувала, що до кінця життя проклінала владу, що призвела до загибелі всіх її рідних.

Повсякденне життя на патронаті описала у своїх споминах Надія Феодосіївна Токарева, яка жила в той час на Сумщині. "Сім'ї повимирали, то в селі й зробили щось на зразок сирітської хати. Діти пухлі, у виразках, у коржах струпів. Тільки водою налилося, лопається, вода сукровиця з нього юшить. Повиносили ми їх на сонечко, в рядках посадили – скиглати. Одвернулися трохи, а тоді – що ж це вони принишкли? До них – а вони найменшенького Петька їдять. Струпи на ньому обдирають і їдять. І Петько теж саме робить: обдирає і їсть, аж запихається. А ті вже до рани губенятами припали та смочуть сукровицю, смочуть. Одняли ми дитину од тих голонних ротів і плачемо-плачемо" [31, 201].

У роки Голодомору комуністичні функціонери з особливою наполегливістю організовували влаштування дітей на патронат. До колгоспів і радгоспів надходили таємні директиви з облздороввідділів щодо передачі дітей з притулків на патронати. Передбачалося, що діти будуть присилатися невеликими групами по 3–5 осіб і влаштовуватися або при яслах, або до родин колгоспників [1, арк. 37]. Вимагалось визначити колгоспи та радгоспи для прийому дітей. Відправляти мали лише здорових і забезпечених білизною та одягом дітей (проте стан здоров'я виснажених дітей не міг бути задовіль-

ний, а рівень матеріального забезпечення притулків часто просто не дозволяв надати дітям найнеобхідніших речей). Про масову голодну смертність у селянських родинах у номенклатурних настановах цинічно змовчували. Відправляти дітей з міст не до голодуючого, а вмираючого села – означало відправляти їх на смерть. У виснажених голодом дітей з притулків майже не було шансів вижити в умовах патронату. Крім того, виникає низка непростих питань: чи готові були колгоспники, які самі ледь виживали через голод і постійні обмеження, діти яких голодували та масово гинули від виснаження, прийняти до своїх осель ще й малят на патронат? Яким чином селяни могли забезпечити та доглянути виснажене, голодне, кволе й хворе маля? Як патронані діти забезпечувалися їжею? На останнє питання частково дав відповідь очевидець подій, який давав свідчення Дж. Мейсу, згадував: "Ходили збирати колоски і діти з патронатів, але їм не забороняли: бо ці діти були державні, і колоски збирали в державі. Це діти сироти, яких батьки померли з голоду. А їх, таких дітей, підбирали, творили патронати, там їм давали їсти, одягали і виховували їх уже на советський лад. Учили, що Бога нема, наставляли дітей проти свого народу (українського свідомого елементу), навіть проти їхніх батьків, які померли з голоду, казали, що ті люди були вороги народу! На нашій вулиці був такий патронат (в одній великій хаті, з якої господарів вигнали – розкуркулили і вивезли до Сибіру). То вони (ці діти) як ішли на поле збирати колоски, то йшли колонами і співали большевицькі пісні про Леніна та батька Сталіна, які дали їм (цим бідним сиротам) таке щасливе і радісне життя. А по радіо в мікрофони Москва прославляла свій рай, співала – "Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек" [23, р.1464–1470].

Навесні 1933 р., коли масштаби дитячої смертності стрімко зростали, обласні та районні керівники спробували налагодити систему дитячого харчування. Традиційно, застосовувалися виключно воєннокомуністичні методи. Керівників колгоспів та артілей зобов'язали забезпечити дітей молоком з розрахунку 0,5 склянки на дитину. Тут відзначимо кілька моментів. По-перше, неможливість реалізації даних постанов очевидна: норми здачі продовольства та зерна державі не змінилися, отже, поставки молока були неможливими. По-друге, наприклад, на Одещині, обласне керівництво планувало надати молоко дітям колгоспників і навіть одноосібників [1, арк. 10]. Це винятковий прецедент, бо діти неколгоспників зазвичай піддавалися загальному булінгу. Та й самі очевидці подій, що тоді були дітьми, це підтверджували. Павло Панасович Гребець, уродженець Сумщини згадував, що ходив до школи в Софіївці. Після уроків дітям давали по мисці затірки. Проте цей харч передбачався лише для дітей колгоспників. Діти одноосібників мали стояти в кутку. Їх примушували дивитися на нащадків "щасливих колгоспників". Останні ж, з притаманною дітям жорстокістю, образливо називали своїх однолітків, дітей одноосібників "індусами" і кепкували з них: мовляв, добра затірка, а ви "дурні" в колгосп не йдете [32, с. 98–99].

Фальшивість радянської риторики щодо захисту дітей демонструє низка показових фактів. Резонансна постанова "Про надання проддопомоги дитячому населенню" передбачала, що колгоспи мали за рахунок власних ресурсів надати для дитячого харчування молоко, яйця та овочі [21, с. 158–161]. З березня 1933 р. розпочала роботу мережа пунктів харчування. Наприкінці травня 1933 р. члени Лагерівської сільради Балаклієвського району на Харківщині повідомляли райраду, що за 12 днів вони зібрали грошима 39 крб 12 коп,

46 яєць, 156 л молока, 2 кг капусти, 28 кг буряків, 6 кг огірків. Зерна, картоплі та м'яса зібрати не вдалося [20, с. 174]. По Першотравневій сільраді Балаклієвського району Харківщини на початку червня 1933 р. було зібрано 140 яєць, 1 000 буряків, 300 огірків, 700 шт капусти, 132 м'яса [одиниці виміру м'яса в документі не вказано – І. Ш.], а от грошей не зібрали ані копійки [13, с. 179]. Отже, незважаючи на голослівні постанови, забезпечити дітей мінімальним раціоном виявилось неможливо. Це була не допомога, а подаяння. Осуджувати селян неможливо: вони були загнані державною політикою колективізації у безвихідь. Голодне селянство та їхні діти, навпаки, віддавали ті крихти, які мали до незахищеним малюкам. Проте цього було вкрай недостатньо.

Діяльність патронатів обмежувалася кількома показовими моментами. По-перше, дітям, що мали родичів (навіть далеких) не дозволялося перебування в патронаті. Василь Митрофанович Стеблянюк із Сумщини згадував, що коли діти випадково дізналися про батька та похвалилися цим у патронаті, їх одразу звідти виключили [27, с. 119–125]. По-друге, співробітники патронатів, особливо працівники кухні, також виживали за рахунок продуктів, які передбачалися для патронованих дітей. Зубко Фросина Григорівна із с. Костріве Лебединського району Сумщини в роки Голодомору, хоча й була підлітком, але працювала керівницею патронату. Вона згадувала: "Я вижила тому, що хоч і дівчам була, але патронатом завідувала. Патронат в Пушкарівській хаті був, у Олексія Пилиповича. Його із сімейством з хати вигнали, а патронат зроби. Так я в той патронат харчі одержувала аж у Лебедині, коло лікарні. Ото коло дітей, хай Бог мене простить, я і вижила" [28, с. 199].

На патронатах вижило вкрай мало дітей. Теодора Сорока з Дніпропетровщини в інтерв'ю Дж. Мейсу свідчила, що: "Під час голоду... відкрили патронати такі. Збирали, як уже батьки померли, дітей збирали. [Але що вони робили? Вони потім тих дітей вивозили і вкидали в такі провалля, бо то [багато з тих дітей було, що батьки були противники радянської влади. І вони навіть не хотіли, щоб ті діти лишалися, бо та дитина рано чи пізніше дізнається, хто її батьки були й радянська влада страшно тіні боїться капіталістичної. І вони страшно боялися, що коли діти повиростають, вони зможуть нам клопіт спричиняти. Тому вони й тих дітей вивозили. На Україні багато таких провалів було різних, то вони їх – дитина вже ледве що дихає – то вкидали їх так живцем, та й вони там доходили. Знаєте, я патронатів боялася. Я не йшла до патронату, хоч деякі – там ще сусіди жили – іди до патронату, там хоч їсти дадуть і врятуєшся. Але, як ми потім чули, що роблять з тими дітьми, то я обминала ті патронати, бо збирали й по вулиці, як бачили, у що отак хитається дитина така йде, уже бачуть, що воно з голоду вже гине, то підбирали. Я старалася десь помежи хати, десь глухими стежками ходити, щоб у ті патронати не попасти" [25, р. 1326–1335].

Опрацюючи документи, ми віднайшли секретну записку голови ЦИК України Г. І. Петровського до голови Ленінградської ради І. Кодацького. З-поміж традиційної політичної риторики Петровський вказує, що наявні в УСРР дитячі будинки та притулки розраховані на 60 тис. дітей, але на вересень 1933 р. в них перебувало 128 219 дітей [11, с. 146–147]. Точної кількості бездомних і безпритульних дітей він не називає, але зазначає, що їх близько 150 тисяч. Ці дані можна вважати офіційними, але не остаточними. Адже не було взято на облік малят з патронатів, колоній, дитмайданчиків. Отже, проаналізувавши цю статистику за 1933 р., ми маємо: 128 215 дітей у притулках; близько 96 000 дітей на патронатах; близько 283 000 безпритульних перебу-

вало під опікою Червоного Хреста та "Друзів дітей". Тобто загальна кількість дітей перевищувала 507 тис. осіб.

Неточність статистики в патронатах визнали й офіційні установи. У квітні 1934 р. Секретаріат ВУЦІК констатував, що точного обліку дітей, які перебувають на патронаті, немає, відсутній і контроль соціальних і громадських організацій за станом утримання дітей [15, с. 164]. Отже, питому вагу малят, що вижили в патронатах, установити вкрай складно, оскільки навіть державні опікунські інституції не вели обліку.

Фактично всі демографи зазначали, що можливість виживання дитини в багатьох випадках залежить від умов її перебування. На стан дитячого здоров'я, перспективу виживання напряму впливали стан здоров'я матері, рівень її завантаженості на виробництві (у жінок, що були задіяні на фізичних роботах, діти частіше народжувалися кволими та вмирили в дитинстві), гігієна та догляд. Отже, коли ми говоримо про заклади опіки над дітьми, то передбачаємо, що держава мала взяти на себе функції гаранта та забезпечити пристойне утримання дітей у закладах опіки та на патронатах. Проте ми розкривали вище масштаби злочинної байдужості державних інституцій до дітей. Такий стан речей зумовив перетворення закладів опіки над дітьми в суцільні конвеєри дитячої смертності.

Українська незначна кількість патронуванних малят пощастило повернутися назад у родину. Іван Майський описував події кінця 1933 – початку 1934 рр.: "А через кілька місяців у дитбудинки почали приходити матері. Діти їх пізнають, плачуть. Жінки – до начальства, у ноги: оддайте діточок, спасибі, що прохарчували, спасибі, що не вигібли. І отих дітей і одпустили по домівках. Якби ви знали, як я ждав свою матір! Ні, не прийшла..." [29, с. 307–311]. У долі Івана Майського дива не сталося: мати, швидше за все, не вижила. Таких, як він – підкинутих сиріт залишилося десятки тисяч. Вони вижили та в пам'яті закарбувалися голодні роки настільки міцно, що до сих пір з болем говорять про своє дитинство та юність.

Життя є непередбачуваним і, здається, кожна дитина мріє про родинне тепло. Проте умови тоталітарної держави, коли діти переслідувалися через арештованих батьків, усе життя перебуваючи під тавром "син/донька ворогу народу", внесли корективи до теорії дитячої психології. Наведемо уривок інтерв'ю Барбари Логан, яка описувала життя своєї знайомої під час та після Голодомору: "Перший рік, як я пішла до праці учителювати, то був 33-й рік осенню, то я працювала в такому селі Чернеча Слобода... там вони називали патронати, це яких підбирали по містах, на базарах, на вулицях і привозили, очевидно, що в містах називалися дитячі будинки, приюти, але, очевидно, там було багато їх, і вони привозили до колгоспів, і ті діти були в колгоспах. Був будинок у колгоспі, звичайна хата й там було в одній частині дівчата, а в другій частині хлопці були. Хата, звичайна і ніхто не знав тих вигод – кожному там ліжко чи що, то не було таких вигод, але їх було багато й ось така Марія Дуброва, й її Іван брат і найменша сестричка Віра, це було в хуторі Новостроївка, Черне-чослобідської Сільради, вони ходили до школи, а жили в цьому патронаті. Я до того патронату ходила кожного дня відвідувати тих дітей, бо діти ходили до школи, їсти давали, не було так вигідно, але все одно діти були вдоволені, бо й іншого не мали, й одного разу ця Марійка Дуброва, коли вже мала 14 років, а брат її мав 12 років, а Віра мала вісім, я питаю, кажу: – Марійка де? Вона каже: – Я не знаю ні тата, ні мами, де вони є. Їх привезли зі станції Грузької, недалеко від міста Конотоп а й тут вони жили, їм було ніби добре, бо ходили до

школи й тут мали де. Що сталося пізніше, вже 35-й, 36-й може, бо в 37-му році я зустріла цю Марійку, й вона дуже плакала, вона дуже добре вчилася, дуже гарна дівчина була, але її знайшлася мама й відшукала їх, і як мама їх відшукала, то тоді довідалися, що вони були розкуркулені, й ця Марійка не мала можливості продовжувати своє навчання, то вона каже: – Ліпше б було, що мама нас не забирала, то ми були, б бодай, здобули освіту й жили ліпше" [24, р. 1349–1358].

Налагодження задовільної системи патрунування відбулося лише наприкінці 1930-х рр. Тоді тільки здорових дітей віддавали до здорових родин, а за утриманням дитини наглядали патронажні сестри. Уже в 1934 р. облздрав намагався взяти під контроль практику патрунування: від районних осередків вимагалися звіти щодо кількості дітей, які перебувають на патрунуванні, рівня їхнього забезпечення промтоварами, простирадлами, одягом і взуттям, характеристика санітарно-епідеміологічного стану та соціально-побутових умов проживання. Наприклад, при колгоспі Червона армія на Харківщині на патрунуванні перебувало 14 дітей. Вони навчалися в місцевій школі, отримували харчування (не можна сказати, що воно було поживним, але годували тричі на день, давали 500 г хліба, на сніданок, зокрема, давали суп, на обід – борщ та кашу, на вечерю – картоплю). Проте санітарні умови були неорганізовані: не було рукомийника, джжки з питною водою. Катастрофічно не вистачало взуття. Проте до лазні дітей водили регулярно, навіть взимку [4, арк. 5]. Загалом, такий стан патрунатів спостерігався по території всієї республіки: патрунати поступово виходили зі стану затяжної кризи та мали спільні проблеми: скудне харчування та відсутність зимового одягу і взуття. Одна наша оповідачка згадувала, що коли їй вдалося розжитися на черевики, то вони в них і спала – щоб ніхто не поцупив.

У липні 1934 р. раціон харчування на патронатах дещо посилили: до щоденного споживання додалися ще 100 г хліба (загалом – 500 г на добу), 300 г молока та 50 г м'яса. Улітку 1934 р дітям, що перебували на патронаті, навіть влаштували літній відпочинок у санаторії. А в наступному році – проведено щеплення вихованців. У 1934 р. розробили медико-санітарний паспорт патрунатів. Це був відбитий на друкарській машинці бланк, куди лише вписували місце розташування закладу та кількість дітей, які там утримувалися. Звіти інспекторів, наповнені емоціями та відвертими судженнями про стан закладу, відтоді зникають назавжди. Із 1934 р. маємо стандартну характеристику, яку іноді все таки порушували та робили дописки на кшталт "хліба не було" [4, арк. 5].

Отже, навіть спроби надати харчові пайки для дитячих закладів, на жаль, являли собою жалюгідні подачки [12, с.166]. До того ж до справи розподілу харчів підходили диференційовано. На селі дітей розподіляли за віковими критеріями, а головне – за соціальними. Зрозуміло, що немовлята, діти й підлітки мають відмінні за калорійністю та поживністю обсяги харчування і це можна логічно пояснити. Проте з яких міркувань діти-однорічки колгоспників й одноосібників мали отримувати відмінні порції, обґрунтувати складно [1, арк. 12]. Пояснення маємо лише одне: політична заангажованість.

У 1935 р. РНК СРСР видав постанову "Про ліквідацію дитячої безпритульності та бездоглядності", яка передбачала покарання для керівників сільрад за не своєчасне облаштування дітей-сиріт. Система патрунування залишалася малоефективною. Дітей фактично нав'язували на патрунування. Соціально-побутові умови родин, які приймали дітей, не перевірялися. Дітям не проводили медичного обстеження та не за-

безпечували одягом, білизною і взуттям. Місцеві органи влади намагалися скоротити або відмінити фінансові дотації для родин-патронів. Як наслідок, часто патроновані діти самі шукали засоби до харчування і часто просто тікали від патронів.

Удосконаленню системи патрунування мала сприяти постанова "Про порядок передачі дітей на патронат до родин трудящих" у 1936 р. Згідно з документом діти-сироти мали передаватися під опіку місцевих рад. За влаштування дітей на патронат мали відповідати відділи народної освіти, охорони здоров'я. Родини, до яких передавалася дитина, обов'язково мали перевірятися. До однієї родини могли передати лише одну дитину (виняток становили лише рідні брати-сестри). По досягненні дитиною 16 років її мали влаштувати на навчання до ФЗУ.

Родинам-патронам передбачалися пільги. У містах це була знижка на квартплату; у селах – позачергова допомога на купівлю худоби. Між родиною, яка брала на патрунування дитину та місцевими органами (охорон здоров'я або освіти) укладалася угода. Її можна було анулювати лише за трьох умов: 1) порушення пунктів договору; 2) хвороба дитини; 3) зміни у родинно-майновому становищі патрона.

Нові розпорядження, як і попередні, у реальному житті ігнорувалися. Місцеві установи не лише не проводили перевірок становища патронованих дітей, а навіть не вели обліку осіб, що передавалися на патрунування. Фактично практикувалося примусова передача на патронат, коли ані дитина, ані приймаюча сторона не прагнули бачити одне одного. У цій непростій ситуації безсило виявилася навіть радянська пропагандистська машина: як не нав'язувалися ідеї патрунування, вони не набули популярності та залишалися примусовим тягарем на плечах виснажених голодом селян і робітників. У найгіршому становищі опинилися діти: утративши батьків, будучи фізично і морально знесиленими, вони так і не набули ані родинного виховання, ані задовільної державної опіки. "Фабрики янголів" перетворилися на конвеєри дитячої смертності, у черговий раз руйнуючи комуністичний міф про щасливе радянське дитинство.

Висновки. Таким чином, з початком комуністичної окупації України, система патрунування офіційно не запроваджувалася. Сімейний кодекс не згадував про практику патрунування. Проте в житті патрунування активно використовувалася. Каталізатором поширення системи патрунування виступили роки штучного масового голоду 1921–1923 рр. Для держави система патрунування стала способом перенесення відповідальності за долі безпритульних і сиріт на плечі (часто і совісті патронів). У ставленні патронів до підопічних простежуються зміни: спочатку це була стихійна, неналагоджена, але активна підтримка знедолених дітей. Особливо робітники охоче брали на себе відповідальність колективного патрунування.

Поступово, з погіршенням соціально-економічних умов, ставлення до патронованих дітей погіршувалося. Патрони, насамперед, зосереджувалися на розв'язанні проблеми прогодування власних родин, а інтереси підопічних відходили на другий план. Селяни із самого початку достатньо обережно ставилися до практики патрунування. У 1927 р. відбулося поновлення практики патрунування на загальнодержавному рівні. Офіційно, заявлялося, що патрони будуть отримувати здорових і забезпечених одягом, взуттям, білизною дітей, держава буде регулярно сплачувати патронам за виховання грошову компенсацію. Невдовзі стало очевидним, що між радянською риторикою та реальним жит-

тям пролягає величезна прірва. На патронат потрапляли недоглянуті, кволі діти, органи соціального виховання не перевіряли умов патронатів напередодні розміщення дітей та й самих патронованих ніхто не відвідував.

У роки Голодомору патронати стали уособлення "фабрики янголів". Державні органи соціального виховання розглядали систему патрунування як спосіб розвантаження дитячих притулків. Знесилених у дитячих будинках дітей у примусовому порядку вивозили до колгоспів і сільськогосподарських артілей. Останні були виснажені надмірними нормами хлібоздач, системними ревізіями продуктів і майна. Отже, забезпечити утримання знедолених і виснажених дітей було неможливо. Єдине, що могли надати колгоспники – це приміщення. Як правило, патронати влаштовувалися у селянських хатах, господарі яких потрапили під репресії та були депортовані або розстріляні. Медичного, виховного, педагогічного догляду діти не отримували. Антисанітарія, бездоглядність, а головне – голод, стали причинами масової дитячої смертності на патронатах.

У середині 1930-х рр. на законодавчому рівні було здійснено спробу вдосконалити роботу патронатів. Опубліковані урядові постанови строкатіли голосливими словосполученнями та мали на меті створити міф про щасливе радянське дитинство. Проте реальне життя патронованих дітей майже не змінилося. Убогість, хвороби, недоглянутість стали вічними супутниками дітей, які були на патронаті. Відсутність зацікавленості у справі догляду за дітьми з боку патронів пояснюється відмовою державних органів надавати допомогу у справі виховання, лікування та забезпечення малят. У результаті комуністичним псевдопедагогам прийшлося визнати неефективність системи патрунування та відмовитися від неї.

Список використаних джерел

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. Р-2009. – Оп. 1. – Спр. 10. – 38 арк.
2. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. Р-1962. – Оп. 1. – Спр. 961. – 287 арк.
3. ДАОО. – Ф. Р-2009. – Оп. 1. – Спр. 10. – 38 арк.
4. ДАХО. – Ф. Р-2. – Оп. 1. Спр. 991.
5. Ball, A.M. and Now My Soul is Harder. Abandoned Children in Soviet Russia, 1918–1930 / A. M. Ball. – Berkeley : University of California Press, 1994. – 335 p.
6. Ball, A. M. The Roots of Besprizornost' in Soviet Russia's First Decade / A. M. Ball // Slavic Review. – 1992. – Vol. 51. – № 2. – P. 247–270.
7. Bernstein, L. Fostering the Next Generation of Socialists. Patronirovanie in the Fledgling Soviet State / L. Bernstein // Journal of Family History. – 2001. – Vol. XXVI. – № 1. – P. 66–89.
8. Bernstein, L. The Evolution of Soviet Adoption Law / L. Bernstein // Journal of Family History. – 1997. – Vol. XXII. – № 1. – P. 204–226.
9. Goldman W. Women, the state and revolution: Soviet family policy and social life, 1917–1936 / W. Goldman. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – 351 p.
10. Бендзір В. Діти боялися потрапити у ... холодець. Жажливі спгади / В. Бендзір // Урядовий кур'єр. – 2013. – 8 черв.
11. Записка председателя ЦИК СССР и ВУЦИКА Г. И. Петровского председателю Ленинградского совета И. Ф. Коцацкому. 16.09.1933 // Дети ГУЛАГА 1918–1956 / под ред. А. Яковлева, сост. С. Виленский и др. – М. : МФД, 2002. – С. 146–147.
12. Заява завідувачої дитячим садком ім. Крупської Н. І. Могилчинкової до Балаклійської районної ясельної комісії з проханням надати допомогу продуктами харчування дитячому садку 03.05.1933 // Голодомор 1932–1933 років на Харківщині / упор. О. Гнезділо, О. Коптева, Л. Панасенко та ін. – Х. : Оригінал, 2008. – С. 166.
13. Зведення про хід заготівлі продуктів харчування для дитячих ясел Першотравневої сільради Балаклійського району 5–10.06. 1933 // Голодомор 1932–1933 років на Харківщині / упор. О. Гнезділо, О. Коптева, Л. Панасенко та ін. – Х. : Оригінал, 2008. – С. 179.
14. Зінченко А. Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років XX століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / А. Зінченко; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2002. – 17 с.
15. Из протокола 104/598 заседания секретариата ВУЦИК 16.04.1934 // Дети ГУЛАГА 1918–1956 / под ред. А. Яковлева, сост. С. Виленский и др. – М. : МФД, 2002. – С. 164.

16. Из справки ДТК ВЦИК о детской безпризорности. Секретно. 1935 г. // Дети ГУЛАГА 1918–1956 / под ред. А. Яковлева, сост. С. Виленский и др. – М.: МФД, 2002. – С. 177.
17. О мероприятиях по подготовке воспитанников детдомов к трудовой общепольной деятельности [Электронный ресурс] // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических республик. – Режим доступа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_3313.htm
18. О порядке и условиях передачи воспитанников детдомов в крестьянские семьи для подготовки к сельскохозяйственному труду [Электронный ресурс] // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических республик. – Режим доступа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2875.htm
19. Окуньков А. О патронировании (передача воспитанников детских домов в трудовые семьи) / А. Окуньков // Школа и жизнь. – 1926. – № 6–7. – С. 28–31.
20. Повідомлення лагерівської сім'яради секретарю Балаклійського райвиконкому з відомостями про кількість зібраних коштів і продуктів харчування на ясельну кампанію 22.05.1933 // Голодомор 1932–1933 років на Харківщині / упор. О. Гнезділо, О. Коптева, Л. Панасенко та ін. – Х.: Оригінал, 2008. – С. 174.
21. Постанова фракції Харківського облвиконкому про видачу продовольчої позики колгоспникам, одноосібникам та їхнім дітям, що терплять нужду 04.04.1933 // Голодомор 1932–1933 років на Харківщині / упор. О. Гнезділо, О. Коптева, Л. Панасенко та ін. – Х.: Оригінал, 2008. – С. 158–161.
22. Родман В. П. Задачи патроната / В. П. Родман // Вопросы материнства и младенчества. – 1939. – № 2–3. – С. 31–37.
23. Свідчення анонімного свідка подій (UFR001), 1924 р.н., Полтавська область // Investigation of the Ukrainian famine 1932–1933. Oral history project of the commission on the Ukraine famine / edited for the Commission by James E. Mace and Leonid Herets / Adopted by Commission, June 20, 1990. – Vol. III. – Washington: United States Government Print office, 1990. – P. 1464–1470.
24. Свідчення Барбари Логан (SW85), 1925 р.н., с. Протасівка Смілянського району Сумської області // Investigation of the Ukrainian famine 1932–1933. Oral history project of the commission on the Ukraine famine / edited for the Commission by James E. Mace and Leonid Herets / Adopted by Commission, June 20, 1990. – Vol. III. – Washington: United States Government Print office, 1990. – P. 1349–1358.
25. Свідчення Теодори Сорочки (Трипняк) (SW83), 1924 р.н., с. Лозуватка, Царичанського району Дніпропетровської області // Investigation of the Ukrainian famine 1932–1933. Oral history project of the commission on the Ukraine famine / edited for the Commission by James E. Mace and Leonid Herets / Adopted by Commission, June 20, 1990. – Vol. III. Washington: United States Government Print office, 1990. – P. 1326–1335.
26. Смирнова Т. Детистраны Советов: От государственной политики к реалиям повседневной жизни. 1917–1940 гг. / Т. Смирнова. – М.: СПб.: Институт российской истории РАН; Центр гуманитарных инициатив, 2015. – С. 384 с.
27. Спогади Василя Митрофановича Стеблянка (рік народження невідомий) с. Будилка, Лебединського району Сумської області. Запис 1993 р. // Під чорним тавром: документи, факти, спогади / Б. Ткаченко. – Лебедін: ВВ "Білий лебідь", редакції журналу "ЖЛ", 1993. – С. 119–125.
28. Спогади Зубко Фросини Григорівни (рік народження невідомий) с. Костріве, Лебединського району Сумської області. Запис 1993 р. // Під чорним тавром: документи, факти, спогади / Б. Ткаченко. – Лебедін: ВВ "Білий лебідь", редакції журналу "ЖЛ", 1993. – С. 307–311.
29. Спогади Івана Васильовича Майського 1929 р.н. м. Лебедін Сумської області. Запис 1993 р. // Під чорним тавром: документи, факти, спогади / Б. Ткаченко. – Лебедін: ВВ "Білий лебідь", редакції журналу "ЖЛ", 1993. – С. 307–311.
30. Спогади Кулини Гаврилівни Лободи (дівоче прізвище Цикало, рік народження невідомий) с. Пристайлове Лебединського району Сумської області. Запис 1993 р. // Під чорним тавром: документи, факти, спогади / Б. Ткаченко. – Лебедін: ВВ "Білий лебідь", редакції журналу "ЖЛ", 1993. – С. 183–187.
31. Спогади Надії Феодосії Токаревої (рік народження невідомий) м. Лебедін Сумської області. Запис 1993 р. // Під чорним тавром: документи, факти, спогади / Б. Ткаченко. – Лебедін: ВВ "Білий лебідь", редакції журналу "ЖЛ", 1993. – С. 201.
32. Спогади Павла Панасовича Гребця (рік народження невідомий), уродженець хутору Гребці Лебединського району Сумської області. Запис 1993 р. // Під чорним тавром: документи, факти, спогади / Б. Ткаченко. – Лебедін: ВВ "Білий лебідь", редакції журналу "ЖЛ", 1993. – С. 98–99.
33. Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: колективна монографія / відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – 786 с.
34. Шугальова І. М. Заклади державного піклування над дітьми напередодні та в роки Голодомору 1932–1933 / І. М. Шугальова, Р. Л. Молдавський. – Запоріжжя: Інтер-М, 2019. – 254 с.
5. Ball, A.M. (1994). *And Now My Soul is Hardened. Abandoned Children in Soviet Russia, 1918–1930*. Berkeley: University of California Press. [in English].
6. Ball, A. (1992). The Roots of Besprizornost' in Soviet Russia's First Decade. *Slavic Review*, 51(2), 247–270.
7. Bernstein, L. (2001). Fostering the Next Generation of Socialists. Patronirovanie in the Fledgling Soviet State. *Journal of Family History*, 26(1), 66–89.
8. Bernstein, L. (1997). The Evolution of Soviet Adoption Law. *Journal of Family History*, 22(1), 204–226.
9. Goldman, W. (1993). *Women, the state and revolution: Soviet family policy and social life, 1917–1936*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Bendzir, V. (2013, June 8). Children Were Afraid that They Would be Cooked as Jellied Meat. Horrible Memories. *Government Courier*. [in Ukrainian].
11. Note of the Chairman of Central Executive Committee of USSR and All-Ukrainian Central Executive Committee G. Petrovskij to the Head of Leningrad Soviet I. F. Kodatskyj. 16.09.1933. (2002). In A. Yakovleva & S. Vilenskij (Eds.), *Children of GULAG of 1918–1956*. Moscow: MFD. Pp. 146–147. [in Russian].
12. Declaration of N. I. Mohylchynkovi, the Director of Childcare Center Named after Krupska, to Balakliian Regional Nursery Commission with the Request to Provide Assistance with Foodstuffs, 03.05.1933. (2008). In O. Hniezdilo & O. Koptieva & L. Panasenka (Eds.), *Holodomor of 1932–1933 in Kharkiv Region*. Kharkiv: Original. P. 166. [in Russian].
13. Summary of the Food Apportionment Process for the Orphanage of Pervomaisk Selsoviet of Balakliian Region, 5–10.06.1933. In O. Hniezdilo & O. Koptieva & L. Panasenka (Eds.), *Holodomor of 1932–1933 in Kharkiv Region*. Kharkiv: Original. P. 179. [in Ukrainian].
14. Zinchenko, A. (2002). *Child Homelessness in Soviet Ukraine of the 1920's – the 1st Half of the 1930's*. Abstract of Unpublished Thesis (PhD in History). I. I. Mechnikov Odesa National University. [in Ukrainian].
15. From the Porotocol 104/598 of the Secretariat of the All-Ukrainian Central Executive Committee Meeting of 16.04.1934. In A. Yakovleva & S. Vilenskij (Eds.), *Children of GULAG of 1918–1956*. Moscow: MFD. P. 164. [in Russian].
16. From the Inquiry of Children Comission of All-Russian Central Executive Committee about the Children Homelessness. Confidential. 1935. (2002). A. Yakovleva & S. Vilenskij (Eds.), *Children of GULAG of 1918–1956*. Moscow: MFD. P. 177. [in Russian].
17. On Measures to Prepare Children from Orphanages for Socially Useful Labour. (1927). *Library of Laws of the Union of Soviet Socialist Republics*. http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_3313.htm [in Russian].
18. On the Procedure and Conditions for the Transfer of Children from Orphanages to Peasant Families for the Training for Agricultural Labour. (1926). *Library of Laws of the Union of Soviet Socialist Republics*. http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2875.htm. [in Russian].
19. Okun'kov, A. (1926). On the Patronage (Transfer of Children from Orphanages to Labourers Families). *School and Life*, 6–7, 38–31. [in Russian].
20. Notification of the Camp Village Council to the Secretary of the Balakliia District Executive Committee with Information about the Amount of Funds and Food Collected for the Nursery Campaign, 22.05.1933. In O. Hniezdilo & O. Koptieva & L. Panasenka (Eds.), *Holodomor of 1932–1933 in Kharkiv Region*. Kharkiv: Original. P. 174. [in Ukrainian].
21. Resolution of the Kharkiv Regional Executive Committee Faction on Issuing a Food Loan to Collective Farmers, Individuals and Their Needy Children, 04.04.1933. In O. Hniezdilo & O. Koptieva & L. Panasenka (Eds.), *Holodomor of 1932–1933 in Kharkiv Region*. Kharkiv: Original. Pp. 158–161. [in Russian].
22. Rodman, V. (1939). Tasks of Patronage. *Issues of Motherhood and Infancy*, 2–3, 31–37. [in Russian].
23. Statement of Anonymous Witness (UFR001), 1924 Year of Birth, Poltava Region. (1990). In James E. Mace and Leonid Herets (Eds.), *Investigation of the Ukrainian famine 1932–1933. Oral history project of the Commission on the Ukraine famine. Adopted by Commission, June 20, 1990. Vol. III*. Washington: United States Government Print Office. Pp. 1464–1470. [in Ukrainian].
24. Statement of Barbara Lohan (SW85), 1925 Year of Birth, Protasivka Village, Smile District of Sumy Region. (1990). In James E. Mace and Leonid Herets (Eds.), *Investigation of the Ukrainian famine 1932–1933. Oral history project of the Commission on the Ukraine famine. Adopted by Commission, June 20, 1990. Vol. III*. Washington: United States Government Print Office. – P. 1349–1358. [in Ukrainian].
25. Statement of Teodora Soroka (Trypniak) (SW83), 1924 year of Birth, Lozuvatka Village, Tsarychansk District of Dnipropetrovsk Region. (1990). In James E. Mace and Leonid Herets (Eds.), *Investigation of the Ukrainian famine 1932–1933. Oral history project of the Commission on the Ukraine famine. Adopted by Commission, June 20, 1990. Vol. III*. Washington: United States Government Print Office. Pp. 1326–1335. [in Ukrainian].
26. Smirnova, T. (2015). Children of the Soviet State: from the Public Policy to the Realities of Daily Life. 1917–1940. Moscow – Saint Petersburg: Center for Humanitarian Initiatives. [in Russian].
27. Memories of Vasyl Mytrofanovych Steblyanko (date of birth is unknown) Budyka Village, Lebedynskiy District of Sumy Region. (1993). In B. Tkachenko, *Under the Black Seal: Documents, Facts, Memories*. Lebedyn: White Swamp. – P. 119–125. [in Ukrainian].
28. Memories of Zubko Frosyna Hrihorivna (date of birth is unknown), Kostriv Village, Lebedynskiy District of Sumy Region. (1993). In

References

1. State Archive of Odesa Region (SAOR). F. R-2009. List 1. File 10. 38 sheets. [in Russian].
2. State Archive of Kharkiv Region. (SAKR). F. R-1962. List 1. File. 961. 287 sheets. [in Russian].
3. SAOR. F. R-2009. List 1. File 10. 38 sheets [in Russian].
4. DAKHO. F. R-2. Op. 1. File 991. 15 sheets [in Russian].

B. Tkachenko, *Under the Black Seal: Documents, Facts, Memories*. Lebedyn : White Swamp. – P. 199. [in Ukrainian].

29. Memories of Ivan Vasyliovych Maiskyi, 1929 year of birth, Lebedyn of Sumy Region. (1993). In B. Tkachenko, *Under the Black Seal: Documents, Facts, Memories*. Lebedyn: White Swamp. P. 307–311. [in Ukrainian].

30. Memories of Kulyna Havrylivna Loboda (Tsikalo, date of birth is unknown), Prystailova Village Lebedynskyi District of Sumy Region. (1993). In B. Tkachenko, *Under the Black Seal: Documents, Facts, Memories*. Lebedyn: White Swamp. – P. 183–187. [in Ukrainian].

31. Memories of Nadiya Feodosiia Tokarieva (date of birth is unknown), Lebedyn of Sumy Region. (1993). In B. Tkachenko, *Under the Black Seal: Documents, Facts, Memories*. Lebedyn: White Swamp. – P. 201. [in Ukrainian].

32. Memories of Pavlo Panasovych Hrebets (date of birth is unknown), Born HrebtsiBowery of Lebedyn District of Sumy Region. (1993). In B. Tkachenko, *Under the Black Seal: Documents, Facts, Memories*. Lebedyn : White Swamp. – P. 98–99. [in Ukrainian].

33. Kulchytskyi, S. (Ed.). (2012). *Ukrainian Soviet Society of the 1930's: Essays on the Daily Life: A Collective Monograph*. Kyiv: Institute of the History of Ukraine. [in Ukrainian].

34. Shuhaliyova, I. & Moldavskyi, R. (2019). *State Orphanages Before and During the Holodomor of 1932–1933*. Zaporizhzhya: Inter-M. [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 02.09.20

I. Shugaloyva, PhD in History, Associate Professor

Holodomor Research Institute of National Museum of the Holodomor-Genocide, Kyiv, Ukraine

SOVIET FACTORIES OF ANGELS: THE SYSTEM OF FOSTERAGE BEFORE AND DURING THE HOLODOMOR OF 1932–1933

The article reveals mechanisms of the fosterage system establishment and its organisation. Foster care used to mean a system of care for children to adjust them to society and labour activity. It is important to notice that fosterage discredited itself when the Communist authorities stopped paying over to families that took their children into foster care (during the imperial period, families with a foster child used to receive a regular pay-offs in an amount of 3 rubbles). Having lost government financial support, many foster parents began to dishouse children. In fact, among the population, fosterage was traditionally called as "angel factories".

In the article demonstrates the analysis of the reasons for the actualization of the fosterage practice by the communist authorities, different types of patronage, as well as the attitude of children and patrons to such a system of education is clarified. Furthermore, the authors studied the genesis of fosterage, identified the features of its activities during the years of artificial famine in the 1921 – 1923, as well as its transformation during the NEP and the late 1920s. Significant attention was paid to the characteristics of the fosterage during the Holodomor 1932 – 1933 and transforming them into the factories of angels. The authors conclude that the communist system of education tended to use fosterage to relieve shelters. The living conditions for children were not under control by the authorities. For the peasants exhausted by the norms of grain procurement, it was physically impossible to keep a foster child. As a result, the mortality rate of foster cared children used to be extremely high. The republican social education authorities were aware enough of the difficult situation concerning the fosterage practice. In 1934 and 1936, numerous legislative attempts were made to improve the situation of foster children. However, the published guidelines remained only in the frameworks of the Soviet legislative myth-making. Therefore, the Soviet "factories of angels" never underwent any transformations, once again destroying the communist myth of a happy Soviet childhood.

Keywords: system of social education, fosterage, children, Holodomor, Soviet myths.